

RUSLARIN KÜRT AŞİRETLERİNİ OSMANLI DEVLETİNE KARŞI KULLANMA ÇABALARI

Fatih ÜNAL*

Türk Yurdu., 7. Devre, Cilt 28 (60), Sayı 254 (615)., Ekim 2008., s.31-41

Bibliyografya Künyesi:

Ünal, Fatih., “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları”.,
Türk Yurdu., 7. Devre, Cilt 28 (60), Sayı 254 (615)., Ekim 2008., s.31-41

Matbû metnin PDF formatı *Türk Yurdu* tarafından temin edilmiş,
bibliyografya künye sayfası Durmuş Hocaoğlu tarafından düzenlenmiştir.

RUSLARIN KÜRT AŞİRETLERİNİ OSMANLI DEVLETİNE KARŞI KULLANMA ÇABALARI

Fatih ÜNAL*

A-) XIX. Asırda Osmanlı-Rus Muharebelerinde Kürt Aşiretleri

Ruslar, I. Petro ve II. Katerina döneminde Kafkaslara sokulmayı başarmıştı. XIX. Yüzyılın başında Gürcistan ve ardından 1804-1805 yıllarında Bakü, Nahcivan ve Erivan hanlıklarını işgal eden Ruslar Kafkaslara yerleşerek Osmanlı devletini doğudan tehdit etmeye başladı. Rusların bu dönemde Osmanlı devletinin Hıristiyan tebaasının hamiliğine soyunduğu ve 1806 Osmanlı-Rus harbinde birçok Ermeninin Ruslarla işbirliği yaptığı görüldü¹. Yine bu harpte bölgedeki Kürt unsurlarla ilk defa temas kuran Ruslar 19. asır boyunca Osmanlı ve İran'la yaptıkları bütün muharebelerde Kürt aşiretlerini kendi menfaatleri için kullanmaktan çekinmemişlerdir. 1806 Osmanlı-Rus muharebesinde Rus generalleri Erivan bölgesindeki Kürtleri kendi saflarına davet ederek, himaye ve taltif edecekleri vaadinde bulunmuş² iseler de istedikleri neticeyi alamamışlar, yalnızca Ermenilerden bir kısmını elde edebilmişlerdir.

1828-29 harbinin başlamasıyla Ruslar tekrar Kürtlerle ilişki kurma yollarını aramaya koyulmuşlardır. Osmanlı ve İran aleyhinde yayılmanın ancak bölgedeki Kürtleri elde etmek, en azından tarafsız kalmalarını temin etmekle mümkün olacağını anlayan Ruslar, bölgedeki nüfuzlu Kürt aşiret reisleriyle yakından ilgilenmeyi zorunlu görmüşlerdi. Takip edebilecekleri politika ise gerek Osmanlı gerekse İran devletlerinin tam hakimiyetini benimseyememiş, sadece dini bağlarla bağlı olan hudut üzerindeki Kürt aşiretlerinin maddi menfaatler mukabilinde saf değiştirmelerini sağlamaktı. Bu amaçla hem kendileri doğrudan ilişki kuracaklar hem de daha önceleri kendilerine tabi olan Ermenileri bu işte aracı olarak kullanacaklardı. Nitekim Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu'nun Kürtleri Osmanlı devletinden uzaklaştırarak kendi taraflarına çekmek için Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerine mektuplar yazdığı

görülecektir³.

Kürtleri elde etme hususunda kararlı olan Rus generalleri, hükümetlerini bu konuda harekete geçirmeye çalışmışlardı. Bunlardan Graf Paskeviç imparatora verdiği raporda Kürtlerin elde edilmesinin zorunlu olduğundan bahisle, izlenmesi gereken genel siyaseti şu şekilde tespit etmişti; "Nüfuzlu Kürtleri imparator tarafından himaye edileceklerine inandırmak, diğer Kürt ayanına ise Osmanlı devletinin verdiği maişetten daha fazlasını vererek Rusya'ya meylettirmek". Rusların bu tespit ve uygulamaları kısa sürede semeresini vermeye başlamış, bazı Kürt aşiret reisleri Rus himayesini kabul edeceklerine dair söz vermişti⁴. Paskeviç'in bu raporu Rus makamlarında hararetle destek görmüş ve imparator 10 bin Kürt süvarisinin istihdamı ve bölgedeki Kürt aşiretlerinin elde edilmesi için 100 bin altının hemen gönderilmesini emretmişti⁵. Paskeviç hiç vakit kaybetmeden harekete geçerek "Türkiye Vilayetleri Ahalisi" başlığıyla yayınladığı beyannamede, Rusya'nın Osmanlı devletine harp ilan ettiğinden bahisle, kendilerinden alınacak erzakın para mukabilinde olacağını ve Rus imparatorunun himayesine girmelerini teklif ediyordu⁶. Bu muharebede sadece Yezidi Kürtlerinin reisi Ruslara destek vermiş, bunun karşılığında ise oldukça yüklü maddi menfaat temin etmişti⁷. General Paskeviç kumandasındaki Rus ordusu Kafkas cephesinde Osmanlıya karşı büyük başarı kazandı ve Sohum, Kars ve Erzurum kaleleri Rusların eline düştü. Osmanlı devleti yapılan barış antlaşması gereği Erivan ve Nahcivan hanlıklarının Rusya'ya tabi olmasını tanıyacaktı⁸. Ruslar bu muharebede Kürtleri elde etme hususunda bütün imkanları kullanmakla birlikte tam muvaffak olamamışlardır. Sadece bir kısmı savaş halini değerlendirerek maddi kazanç sağlamıştır. Ancak Ruslar bu maksatlarından asla vazgeçmemişlerdir. ▶

1-) Kırım Harbi Yıllarında Rusların Kürtlere Yönelik Politikaları

Rusların Kürt aşiretlerine yönelik politikaları 1853-56 Kırım harbinde oldukça belirginlik kazanmıştır. Harbin başlamasından hemen önce Ruslar Kürtlere yine yakından ilgilenmeye başlamıştı. 1 Temmuz 1854 tarihine kadar, harp ilan edildiği esnada Ruslara sadakat gösteren Kürt aşiret reislerine, hudut ötelinde Kürtlerin hareketini yönlendiren gizli ajanlara ve çeşitli aşiret reislerine olmak üzere toplam 2150 altın sarf etmişti. Bütün bunlara rağmen harp ilan edildiği zaman Osmanlı-Rus hududundaki bir çok aşiret Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı savaşmıştır. Osmanlı ordusunun zayıf düştüğü cephelerde, mal-mülk ve arazilerinin elden gitmesinden korkan bazı Kürt aşiretleri Ruslara itaatlerini bildirmek zorunda kalmıştır. Bu aşiretlerden bazılarının reisleri Ruslar tarafından çeşitli hediyelerle taltif edilmişler ve Rus hareketine yardım vaadinde bulunmuşlardır. Rus miralayı Boris Melikof Kızılkilise köyü Kürt aşiret reislerinden Kasım başta olmak üzere diğer bazı aşiretlerin önde gelenleri ile Ocak 1854'te anlaşma yapmıştır. Buna göre Kasım ve beraberindekiler Osmanlıya bağlılıktan ayrılıyor, Ruslar istediği zaman en iyi Kürt süvarilerinden 800-1000 kişilik kıtalar oluşturuyor, Rus hududundaki asayişten de sorumlu oluyordu. Bu hizmetlerine karşın Ruslar kendisine miralay rütbesi veriyor, Kasım'a bağlı Kürt aşiretleri üzerinde nüfuzunun devamına müsaade ediliyor ve maaş bağlanıyordu. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin tazyiki durumunda Rusların yardımı sağlanıyordu⁹.

Bu sözleşmeyle Ruslar hudut boylarını emniyet altına almış oluyordu. Ruslar işgal ettikleri bölgelerde Osmanlı devletine bağlı diğer aşiretlerin direnişlerini de Kürt aşiret reisi Kasım ve beraberindeki aşiretler vasıtasıyla kırabileceklerdi. Aynı zamanda hudut boyundaki bütün ahali Rus tabiiyetine girecek ve Rusların hizmetinde çalışacaktı. Miralay Boris Melikov yapılan müzakereler esnasında Kürtlere çok miktarda kıymetli hediyeler takdim etmiş, iki taraf arasında yapılan anlaşmada arabuluculuk yapan Ahılkelek ahalisinden Abdullah Efendiye de gayretlerinden dolayı 450 ruble verilmişti¹⁰. Bu anlaşmaya rağmen Kürtler sözünde durmayarak Osmanlı ordusuna karşı Rusların yanında harbe iştirak etmemişlerse de Kars, Bayazıt ve Van yörelerindeki Kürtlerin bir çoğunun Ruslara karşı direnişini de engellemişlerdir¹¹.

Ruslar daha bir çok bölgede Kürtlerle temasa geçerek, Osmanlı devletinin çökmek üzere olduğu yolunda propaganda yapmış, onların Rus himayesine girmelerini teklif etmiştir. Bu arada Kürtlere temas kurma işini de Erivan müfrezesi kumandanlığı yapmaktaydı. Ruslar Kürtlere kurduğu iyi münasebetler sayesinde işgal ettikleri bölgelerdeki direnişleri kırdığı gibi, istikbaldeki muharebelerde de Rus ordularına yardım edebilecekleri ümidini taşıyorlar-

dı. Bunun için her türlü imkanı seferber ederek münasebetlerin devamına çalışmaktaydılar.

Rus komutanlarından General Muraviyev yöredeki Osmanlı vatandaşlarına yayınladığı beyanname, Rus kıtalarının yalnızca Osmanlı devletine karşı tehditkar olduğunu, bölgede sakin ahaliye karşı herhangi bir düşmanca tutumu olmadığını, mal ve canlarının emniyet altına alınacağını belirtiyordu. Ahali arasında Rus kıtalarına karşı itaatkar olan kişilerin, muhtarlar vasıtasıyla tespit edilerek "Korunma Listesi" ne alınacaklarını bildiriyordu¹².

Kürtlerle temas kurmada özellikle Osmanlı devletine husumetiyle tanınan aileleri ikna etmeye özen gösteren Rusların yaptıkları çalışmalar zaman zaman etkisini gösteriyordu. Bedirhan beyin yeğeni Yezdan Şir'e isyan çıkartmalarından bunu anlamaktayız. Rusların Erivan müfrezesi kumandanlığı, 20 Ağustos 1854'te Yezdan Şir'e yazdığı mektupta, Türk hükümetinin kökünden sarsıldığından bahsediyor ve enkaz altında kalmaması için Rusların safına davet ediyordu¹³. Nitekim kısa bir süre sonra Kırım harbinin en şiddetli bir döneminde Yezdan Şir Bitlis bölgesinde isyanı başlatarak Musul'a kadar bir çok doğu vilayetini işgal etmiş ise de Osmanlı kuvvetleri kısa sürede isyanı bastırmış, Yezdan Şir ele geçirilerek yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir¹⁴. Buna mukabil yine bu harpte Van ve Muş yöresindeki halk gerek Ruslara gerekse onlara hizmet eden Kürt aşiretlerine karşı düşmanca bir tavır almışlardı. Ruslar bu tepkileri ortadan kaldırmak için çeşitli tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirler arasında, daha önce Rusların hizmetine girerek sözde binbaşı rütbesi alan Cafer ağanın Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzundan yararlanarak Ruslar aleyhindeki propagandayı yok etmesini sağlamak, Kürtler arasında bulunan Osmanlı zabitlerinin tutuklanması bulunuyordu¹⁵.

Ruslar, aşiret reislerinden bazılarını maddi çıkar karşılığında elde ederek Kürtlere olan münasebetlerde bunlardan istifade etmeyi prensip haline getirmişlerdir. Fakat bütün bu çabalara rağmen Rusların, birliklerine uzak mesafelerdeki Kürtlerden hiçbir şekilde istifade edemedikleri görülmüştür. Ancak Rus işgaline uğrayan bölgelerde yaşayan bazı aşiretler mecburiyet karşısında Ruslara itaatlerini bildirmişlerdi. Kürt aşiretleri, ancak Osmanlı devletinin kendilerini muhafaza yolunda ümitlerini kaybettikleri zaman mal ve can emniyetlerini sağlamak amacıyla Ruslara itaat arz etmekteydiler. Yine buralarda Ruslara karşı inatla direnen Kürt aşiretlerinin varlığı bilinmektedir. Propaganda çalışmalarındaki bu başarısızlık, Rus generalleri arasında, Kürtleri elde etme planlarında fikir ayrılıklarına yol açmıştır. Bunlardan bir kısmı artık geleneksel politika haline gelmiş olan maddi imkanlarını kullanmayı savunurken bir kısmı da artık bu planın işe yaramadığı ve Kürtler üzerinde cebri tedbirler almak gerektiğini savunuyordu. Bu düşüncede olanlar en

fazla itimat ettikleri binbaşı Cafer ağadan bile şüphelenmişlerdi. Ruslaşmış birkaç Ermeniye görevlendirilerek gizli olarak Cafer ağayı takibat altına aldıkları bu şüphelerini ortaya koyuyordu¹⁶. Diğer yandan Osmanlı tebalarına hitaben yapılan neşriyat, Kürtçe'ye vakıf bazı kişiler tarafından Kürtçe'ye tercüme ediliyor ve öyle dağıtılıyordu.

Kürtlerle münasebet tesis etmek amacıyla General Suslov'un maiyetindeki Miralay Bartolomi ve Yüzbaşı Popku'nun bütün gayretleri Kürtleri Rusya'ya yaklaştıramamıştı. Harp esnasında sadece Cafer ağa ve Ahmet ağa kumandasındaki yaklaşık 500'er kişiden oluşan Kürt aşiret birlikleri Rus kuvvetleriyle birlikte hareket etmişler¹⁷, Kürtlerin büyük bir bölümü ise Osmanlı kuvvetleri yanında muharebeye iştirak etmişti. General Suslov'a göre, Kürtlerin Rus saflarına çekilmesi hediyeyle olmayıp, tehdit ve zor kullanmayla ancak mümkündür¹⁸. Bu görüşe Von Feifman, askeri yönden zararlı olacağı cihetle karşı çıkıyor, Kürt meselesinin ileri bir tarihte tam olarak ele alınması gerektiğini düşünüyordu. Diğer yandan Miralay Bartolomi yaptığı incelemeler neticesinde Kürtleri Rus saflarına çekmenin tek yolu olarak, yaşadıkları bölgenin işgal edilmesi, ekonomik vaziyetlerinin Rusların kontrolüne alınmasıyla mümkün olacağı kanaatine varmıştı¹⁹.

Rusların Kürtlerle münasebetleri bir müddet sonra daha bir ciddiyetle ele aldıklarını, General Muraviyev'in emriyle Miralay Boris Melikov tarafından düzenlenen "Kürt Kabileleri Idare Nizamnamesi"nden anlamaktayız. Kürtleri elde etme metodları da diyebileceğimiz bu nizamname, Kürtlerin vaziyeti, hareketli tabiatları, yaşam tarzları ve adetleri dikkate alınarak ortaya konmuştu. Burada önemli gördüğümüz birkaç maddesini zikretmekle yetineceğiz. Nizamnamenin 1. maddesine göre, Kürtler üzerinde Rus hakimiyeti Kürtçe'ye vakıf yüzbaşından daha üst rütbede olan bir Rus zabitanın idaresiyle kurulmalıdır. 2. maddesinde ise, Rus zabitanına muavin olarak nüfuzlu iki Kürt ağası tayin edilmelidir. Nizamnamenin diğer kısımları ise daha çok aşiretler arasındaki ilişkileri düzenleyici tedbirler ihtiva etmekteydi²⁰. Fakat bu nizamname tatbik edilememiştir²¹.

2-) 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Rusların Kürtlerle İlgili Politikaları

Bu harpte Ruslar bir yandan Balkanlardan hareketle Edirne ve İstanbul istikametinde ilerlemeye başlarken diğer yandan, Kafkas cephesinden de büyük kuvvetlerle harekete geçmişti. Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük gayretlerine rağmen Kasım 1877'de Kars kalesini alarak Erzurum istikametine yönelen Ruslar yine bu savaşta Kafkas hareketi programı dahilinde Kürtlerle yakın temasa geçmişlerdi. Bu defa hududun daha iç kesimlerindeki Kürtleri elde etmeye çalıştıkları, özellikle Osmanlı

hakimiyetinin de tam olarak tesis edilemediği Derim yöresi aşiretleri ile Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkileri tetkik ettikleri dikkat çekmekteydi. Balkan Slavlarını ayaklandırmada etkili olan Müşir İgnatiyev bu harp esnasında Kafkas cephesi yetkililerinin, eski muharebelerde olduğu gibi Kürtlerin hissiyatını kazanmaları ve onlarla gizli münasebetlere girmelerini zorunlu görüyordu. Osmanlı idaresinin Kürtlerden 60 bin mevcutlu bir kuvvet çıkararak, bunları nizamiye kıtalarına dahil etme girişimlerinden ve İngiliz entrikalarının Kürtleri Ruslara karşı harekete geçirme ihtimallerinden endişelenmekteydi²². Bu çerçevede General Boris Melikov askeri vazifesi gereğince Gümrü'ye geldiği sırada, bazı aşiret reisleri nezdine elçiler göndererek itaatlerini arz etmiş, kendilerine verilecek emre hazır olduklarını beyan etmişlerdi. Melikov, Kürt elçilere çeşitli hediyeler vererek yapmaları gereken hususlarda talimat vermiştir. Bu talimata göre; Rus kıtaları hududu geçmedikçe harekate başlamamaları ve çapulculuktan uzak durmaları yönünde uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca sadakatine güvendikleri Cafer ağa ve Kürt asıllı muhtarlara adamlar gönderilerek, hareket başladığı anda Rus askeri birliklerine Kürt aşiretlerinden oluşan süvari kuvvetleri katmaları istenmiştir²³. Aynı şekilde daha önceki muharebelerde olduğu gibi Doğu Anadolu ahalisi arasında dağıtılan bildirilerde, Rus ordusunun Osmanlı devletinin sulh ve sükun içerisinde yaşayan tebalarına bir kastı olmadığı, aksine baskı altında bulunduğunu iddia ettikleri ahaliye yardım etmek amacıyla oldukları vurgulanarak, Rus kuvvetlerine karşı ahalinin itaatkar olması, aksi takdirde zor kullanılacağı ifade olunuyordu²⁴.

Savaşta, hudut üzerindeki Kürt aşiretleri Ruslara destek verdiği gibi Yezidi Kürtlerinin boyunlarına haç takarak Rus saflarında Osmanlıya ihanet ettikleri bilinmektedir. Muharebenin neticesinde Osmanlı devleti Rusya karşısında mağlup olarak Doğu Kars, Ardahan ve Batum'u Ruslara terk etmek zorunda kalmıştır. Bu mağlubiyetin ardından, devletin doğuda otoritesinin zayıflaması, yine savaşın getirdiği bir takım huzursuzluklarla isyanlar baş göstermiştir. Bunlardan biri Hakkari-Şemdinli yöresinde büyük nüfuz sahibi Şeyh Ubeydullah'ın isyan girişimidir. Bu isyanı bahane ederek bölge işlerine karışan İngilizlerin bu sayede bölgede nüfuzlarını arttırmalarından endişe eden Ruslar da olaya müdahil olmuş, Osmanlı devletine uyarılarda bulunmuştur²⁵. Şeyh bir müddet sonra Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilerek İstanbul'a getirilmiş ve böylece İngilizlerin kullanmalarına fırsat verilmemiştir. Ancak bu defa Rusların devreye girdiğini görüyoruz. Nitekim İstanbul'da gözetim altında bulunduğu sırada şeyh, Ruslardan yardım almayı ümit ederek kaçmaya teşebbüs etmiş ise de yakalanarak ai

lesiyle birlikte Mekke'ye sürgün edilmiş ve aynı yıl Mekke'de ölmüştür²⁶.

B-) II. Meşrutiyetten Sonra Rusların Kürtlerle Münasebetleri

1) Rusların Osmanlı Devleti'ni Doğu'dan Kuşatması

Ruslar 19. asır boyunca özellikle Osmanlı-Rus ve Rus-İran muharebelerinde bu iki devlet hudutlarında yaşayan ve kısmen otorite boşluğundan istifade ederek daha çok askeri amaçları uğruna bu aşiretlerden istifade etmişlerdir. Osmanlıya bağlı aşiretlerin yanı sıra İran topraklarında yaşayan aşiretleri de kendi emelleri için kullanmaktan çekinmeyen Ruslar Özellikle İran sahasında etkili bir konumda bulunuyordu. İran'ın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğunu değerlendiren Rusların bölgede hem ekonomik hem de siyasi bakımdan yerleştiğini görmekteyiz. 1907'de İran'daki meşrutiyet hareketinde hem İngilizler hem de Ruslar İran içişlerinin baş aktörleri olmanın yanı sıra bölgeyi kendi aralarında nüfuz alanlarına ayırmışlardı. İç mücadeleler esnasında askeri kuvvetleri de harekete geçiren Ruslar 1909'da işgal faaliyetlerine girerek Tebriz, Hoy, Dilman ve Urmiye'ye askeri kuvvetleri yerleştirdiler²⁷.

Bölgede otorite boşluğu askeri ve siyasi istismarın yanı sıra yolsuzluk, kaçakçılık, gasp ve talana müsait bir ortam oluşturuyordu. Özellikle Van'ın merkeze uzak ve hudut üzerinde bulunması her türlü gayri meşru işlerin mekanı durumuna gelmesine sebep olmuştu. İran'a tabi aşiretler İran topraklarında eşkiyalık yapıyor, mahalli idareciler tarafından baskı gördükleri zaman, hudut üzerinde görevli bazı memurlar rüşvet mukabilinde bunların huduttan geçmelerine göz yumuyordu. Osmanlı topraklarına geçen bu aşiretler askeri takibe alınınca ya tekrar İran'a kaçıyor ya da fidyeye ile kurtuluyordu. Bazen de Osmanlı topraklarında yaşayan bazı ağalar bunlara yardım ve yataklık yapıyordu. Köylere baskın yapan, kervan soyan, ya da zenginlerin malını ele geçiren bu aşiretler Osmanlı topraklarında ele geçirdikleri malları İran'da, İran'da ele geçirdikleri malları da Osmanlı topraklarında satıyordu. Gelirin bir kısmı sınır memurlarına rüşvet olarak veriliyordu. Hudut üzerindeki aşiretlerin yaylak ve kışlak olarak kullandıkları araziler farklı devletler dahilinde olduğu için arazi davaları da çoktu. Bu davalara bakan sınır muhafızları menfaat gördükleri taraf lehine düzenlemeler yapıyor, bölgenin huzur ve istikrarsızlığı bu şekilde devam ediyordu²⁸.

Osmanlı-İran hududunun henüz netliğe kavuşturulamamış olması dolayısıyla bölge dış müdahaleye açık bulunuyordu. Bu durumda hem bölgede hukukunu muhafazaya hem de kendi hudutlarının emniyetini sağlamaya çalışan Osmanlı devleti, Rusya'nın bölgede yayılmaması yanı sıra İran'ın toprak bütünlüğünün korunmasına da özen gösteriyor-

du. Bu maksatla bölgenin güvenliği için az da olsa askeri kuvvet bulunduruyordu. Esas kuvvetler ise bölgedeki aşiretlerden oluşturulan süvari alayları idi. Osmanlı Doğu Anadolu'ya açılan bir kapı durumunda olan ve Nevahi-i Şarkiye olarak adlandırılan bu bölgenin Van vilayetine sınırı olan merkezi şehirleri Çahari, Mavane ve Şinu idi. Bu şehirlerde yaşayan halkın çoğunluğu Sünni ve Şii Müslümanlardan oluşmakla birlikte, Nasturi gibi Hristiyan unsurlar da bulunuyordu²⁹.

İran'ın kuzey kısımlarında önemli avantajlar yakalamış olan Ruslar, daha ileri giderek İran'ın en büyük ve en meşhur şehirlerinden Tebriz'e göz dikmişlerdi. Bölgenin en müstahkem merkezi olan Urmiye siyasi, iktisadi bakımlardan Rusların en önemli üslerinden biri haline gelmişti. Urmiye, Hoy ve Salmas Osmanlı hududunun en mühim bir kısmını ihata etmesi dolayısıyla burada Osmanlı hükümetini Rusya'ya karşı müteyakkız hale getiriyordu. Osmanlı devletinin bölgede etkisini yok etmek için gerek mahalli İran memurları gerek aşiretler üzerinde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmekteydi. Osmanlı devletinin panislamist politika yürüttüğü ve yakında Hoy, Salmas ve Urmiye'yi işgal edeceği haberleri yayılıyordu³⁰.

Ruslar, Balkanlardaki çetelerden nasıl istifade etmişlerse, Kürtlerle meskun bölgelerde de aynı yöntemi uygulamaya çalışıyorlardı. Manastır, Kosova, Selanik vilayetlerinin işgalinden önce buradaki konsolosları vasıtasıyla çeteleri elde ederek amaçlarında muvaffak olmuşlardı. Konsolosların esas görevi, çete reisleriyle temasa geçerek onları mümkün olduğu kadar himaye etmek ve kendilerine yardımcı memur olarak görevlendirmek idi. İşte buralarda çetelerle irtibatla tecrübe kazanmış olan konsoloslar, vaziyet itibarıyla benzer özellikler gösteren doğu bölgelerinde görevlendirilmişlerdi. Hoy ve Salmas'a konsolos tayin edilen Mösyö Çerkov bunlardan biri idi. 5 sene Selanik konsolosluğunda bulunmuş, Pirezrin, Üsküp ve Manastır'da Rusya adına önemli hizmetler yapmış, Rus ordusunun bölgeyi işgalinden sonra hükümeti tarafından hizmetlerinin mükafatı olarak son derece geniş yetkilerle Hoy ve Salmas konsolosluğuna atanmıştı. Vazifesi, aynı yöntemi bu sefer de Kürt aşiretleri vasıtasıyla bölgede uygulamaktı. Göreve başlar başlamaz hemen harekete geçerek Osmanlı hükümetine muhalif Kürt aşiretleriyle temasa geçmişti³¹. Çerkov ve diğer Rus yetkililer tarafından Kürt aşiret reislerine mektuplar gönderilerek "Rus imparatorunun Kürtlerin hamisi olduğu, Kürtleri Osmanlı ve İran zulmünden kurtaracağı"³² anlatılıyor ve onları Rusya'ya yakınlaştırmaya çalışıyorlardı. Ruslar bölgede nüfuz tesis edebilmek için öncelikle Urmiye'deki Nasturi ve Keldani Hristiyan ruhani liderleri, satın aldıkları mahalli İran yetkililerini ve nihayet Kürt aşiret reislerini kullanmaktaydı. Meşhur müşteşriklerden Minorski bu dönemde Ruslar adına

bölgede faaliyet gösteren ajanların başında geliyordu. Minorski; aşiretler ve halka "Kürt Emirliği" kurulması fikrini aşılyordu. Aşiretlerle İran memurları arasına nifak tohumları saçan Minorski, Kürt aşiretlerini Rusya'ya bağlamak için aşiret reislerine silah, elektirik feneri ve daha başka hediyeler vererek Osmanlı devleti aleyhine çalışacaklarına dair ellerinden yazılı belgeler almaktaydı. Osmanlı devletinin yakında buralardan tamamen çekileceği yolunda açıklamalar yapan Minorski bir yandan aşiretleri silahlandırmış diğer taraftan bu aşiretlere, halkı yıldırma ve göç ettirmek için köy ve kasabalara baskınlar yapıyordu³³.

Rusların bölgede takip ettikleri siyasetin esas gayesi Lahey'de görüşülmekte olan Osmanlı-Iran hudut meselesi öncesinde bölgede etkin olabilme idi. Nitekim bir süre sonra Ekim 1912'de Urmiye'yi tamamen işgal etmişler, Kasım ayında Osmanlı kuvvetlerinin Nevahi-i Şarkiyeye tahliye etmesi³⁴ üzerine Osmanlı sınırlarına doğru işgali genişletmeye başlamışlardır. Dünya kamuoyu nezdinde bu işgalleri meşru göstermek için çeşitli entrikalar çeviriyorlardı. Osmanlı kuvvetlerinin çekildiği noktalarda önce Rus ajanları olaylar çıkarıyor, ardından bölge güya huzuru sağlamak bahanesiyle bir daha çıkmamak üzere Rus askerleri tarafından işgal ediliyordu.

İşte bu dönemlerde Ruslar İran'ın kuzeyinde bulunan Kürt aşiretlerini Osmanlıya karşı istediği gibi kullanmaya başlamıştır. Çevirdikleri entrikalarla I. Dünya savaşı öncesinde bölgede zaten yetersiz olan huzur ve güvenliği tamamen yok etmişlerdir. II. Meşrutiyetin ilanından I. Dünya savaşının başlamasına kadar Osmanlı İran hududu üzerindeki aşiretlerin yanı sıra Doğu Anadolu'da Bedirhanlıların ve Şeyh Ubeydullah'ın evlatları vasıtasıyla olaylar ve isyanlar çıkarmaya çalışmışlardır. Şimdi bunların nasıl cereyan ettiğini ele alalım.

2) Bedirhanlı Abdürrezzak

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce eski şehreminlerinden Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayıyla bağlantılı olarak Bedirhanlı ailesi mensupları takibata uğramış, bunlardan Abdürrezzak yapılan tahkikat neticesinde suçlu bulunarak Trablusgarp'a sürgün edilmişti³⁵. Abdürrezzak daha sürgünde iken kaçarak, bu dönemde Doğu Anadolu'da isyanlar çıkarmak amacıyla Kürt aşiretleri üzerinde nüfuz kurabilecek, etkili elebaşları tespit etme avcılığına çıkmış olan Ruslarla irtibat kurmuştur. Trablusgarp'tan kaçarak ilk olarak İran'ın kuzeyine gelmiş ve burada Rusların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Rusya'ya davet edilen Abdürrezzak burada kaldığı sürede bir çok hediyelerle taltif edilmiş, Osmanlı devleti aleyhine Ruslarla bir takım anlaşmalar yapmıştır. Ruslardan aldığı talimat gereğince Kafkasya ve daha çok İran'ın Kürt aşiretleriyle meskun kuzey kesiminde aşiretlerle irtibata geçmiştir. Doğu Anadolu'da Bedirhanlılar gibi güçlü nüfuza sahip bir

sülaleye mensup olmanın avantajlarını kullanan Abdürrezzak, kısa sürede aşiretler arasında etkili olmaya başlamıştır. Hem Osmanlı aşiretleri hem de İran aşiretlerine yönelik Rus politikalarının uygulayıcısı konumuna gelmiştir. Bu dönemde Ruslar özellikle İran'daki meşrutiyet inkılabını bastırma ve her zaman söz geçirebilecekleri eski İran şahı Mehmet Ali'yi tekrar iktidara getirebilmek için bölgede feodal Kürt beylerinin yardımına ihtiyaç duymakta ve onları maddi çıkarlar karşılığında elde etmekteydi.

Osmanlı meşrutiyetinin ilanından sonra çıkarılan af yasasından yararlanan Abdürrezzak İstanbul'a dönmüş, İttihat ve Terakkî'nin iktidara gelmesinden sonra muhalif bir tavır alarak, daha önce bir müddet işbirliği yaptığı Ruslarla yeniden temasa geçmiştir. Rusya elçisinin yardımıyla Rusya'ya kaçan Abdürrezzak Rus makamlarıyla yaptığı anlaşma gereği Kafkaslara dönerek İran'ın kuzeyinde zararlı faaliyetlere başlamıştır. Burada Rusların tahrikleri sonucu Osmanlıya düşman olan aşiretlerin reisleri ve eşkıya çeteleri ile irtibat kurmuştur. Osmanlı hükümeti Abdürrezzak'ın bu zararlı faaliyetlerine engel olunması için Urmiye ve Salmas'ta bulunan Osmanlı şebkenderliklerini harekete geçirmiştir³⁶. Bunun yanı sıra Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönen ve Ayan meclisi üyeliği makamına tayin edilen Seyyid Abdülkadir Efendi'nin görüşlerine başvurarak Doğu Anadolu'daki gelişmeler hakkında bilgi aldı³⁷.

Bu sıralarda Abdürrezzak'ın Tiflis'te Rus askeri yetkilileriyle görüştüğü, Ruslar hesabına Doğu Anadolu Kürt aşiretleriyle ilgili planları tatbik etmeye başlayacağı Osmanlı makamları tarafından bir süre takip edilmekteydi. Bedirhanlılar esas olarak Cizre ve civarında nüfuz sahibi oldukları için Abdürrezzak'ın huduttan geçince ilk olarak buraya geleceği tahmin ediliyordu. İstanbul'daki kardeşlerinin Kadıköy'den Cizre'ye çektikleri telgraf da bu tahminleri güçlendirmekteydi. Cizre kaymakamı, geldiği takdirde Abdürrezzak'a karşı ne yapmaları gerektiği konusunda Diyarbakır valiliğinden bilgi istedi³⁸. Verilen cevapta her şeyin hükümetin kontrolü dahilinde olduğu, yanlış bir hareketi görülmedikçe seyahatine engel olunmamasını bildirmekle birlikte, tetikte bulunulması tenbih ediliyordu³⁹. Bunun üzerine Siirt ve Cizre mıntıklarında daha fazla tedbir alınmış, Beyoğlu fotoğrafhanelerinde bulunan fotoğraflarından bir tane temin edilerek gönderilmesi Erzurum vilayeti tarafından talep edilmiştir⁴⁰.

Osmanlı yetkilileri Abdürrezzak'ın faaliyetlerini, nerede olduğunu, kimlerle görüştüğünü adım adım takip etmekteydi. Hareketlerinin ve amacının daha iyi anlaşılması için bu aşamada sadece takip ettirmekle yetiniyordu. Abdürrezzak Tiflis'te Rus konsolosuyla görüştüğünden sonra oradan ayrılarak İran'ın kuzeyindeki Makû tarafına geçmiş, burada kaldığı sürede Ruslara tabi olan ve Osmanlı hükümetine hasım aşiret reisleriyle görüşmüştü⁴¹. Alı

nan bu istihbarat üzerine Makû'de hal ve hareketlerinin takibi ve hükümete bildirilmesi için Erzurum İl İdare Meclisi katiplerinden Hüseyin Bey Makû'ye gönderilmiştir. Edindiği bilgilere göre Abdürrezzak Makû'ye gelmiş ve Makû hakiminin konağında misafir olmuştu. Mahalli yetkililerin kendisine çok hürmet ettiklerini, bölgedeki ağaların sık sık kendisini ziyaret ettiklerini görmüştü. Makû'den ayrıldıktan sonra Tebriz ve Hoy taraflarını dolaşarak Van'a gideceğini ve yörenin ileri gelenleriyle görüşeceğini öğrenen Hüseyin bey hükümete bu hususları rapor etmiştir. Abdürrezzak bölgedeki işlerini bitirdikten sonra 19 Mart 1911'de Hoy ve Salmas taraflarına gitmek üzere Makû'den ayrılmıştır⁴². Bu dönemlerde Osmanlı hükümetine muhalif Kürt aşiretlerinin yatağı haline gelen Osmanlı-Iran hududu üzerindeki Kotur'a uğrayarak Şikak aşireti reisi Simko lakaplı İsmail Ağa ile görüşmelerde bulunmuş ve daha sonra Van hudutlarına girerek bölgedeki Milan ve Makuri aşiretlerinin reisleriyle irtibat kurmuştur⁴³. Daha sonra Van merkezine gelen Abdürrezzak vali vekili Kazım bey ile görüşmüş, burada yaptığı açıklamada amacının, ticari işlerini yoluna koymak ve mebusluk seçimlerine katılmak olduğunu söylemiştir. Bu görüşmenin akabinde mahalli Rus konsolosluğunu da ziyaret etmeyi ihmal etmeyen⁴⁴ Abdürrezzak'ın Van'da kaldığı sürede Ermeni Taşnak Cemiyeti reislerinden İshân'ın evinin yakınlarında gizlice bir ev kiraladığı, burada uzun süredir görüşmediği kardeşleriyle buluştuğu bilinmektedir⁴⁵. Cizre bölgesinde faaliyet gösteren Bedirhanlı ailesinin diğer fertleri her ne kadar Osmanlı yetkililerine yaptıkları açıklamalarda kardeşleri Abdürrezzak'la bağlantılarının mevcut olmadığını ve Ruslarla işbirliği içerisinde olması dolayısıyla onun karşısında olduklarını söylüyorlarsa da gizlice görüştüğü bilinmekteydi. Mebusluk seçimleri bahanesiyle asıl maksatlarını gizlemeye çalışan bu dönem Kürt ileri gelenleri faaliyetlerini meşru hale getirmeye çalışıyorlardı. Seçim yasasına göre İran hududundaki aşiretlerin seçimlere katılma hakkına sahip olmaması, Bedirhanlıların bu aşiretler arasında faaliyet göstermelerindeki maksatlarının başka olduğunu gösteriyordu.

Abdürrezzak Van'da hem Rus konsolosuyla hem de Taşnak reislerinden İshân'la sıkı münasebetleri Osmanlı yetkilileri tarafından ciddiyetle takip edilmekte ise de bu aşamada müdahale etmemeyi daha uygun görmekteydi. Ancak tüm bu gelişmeler, Osmanlı yetkilileri tarafından, Rus konsolosunun gözetimi altında Ermeni-Kürt işbirliğini sağlama çalışmaları olarak düşünülmeye başlanmıştı. Zira Rusların Doğu Anadolu'da karışıklık çıkaracak potansiyel bir güç oluşturmaya çalıştıkları açık olarak görünüyordu. Halk arasında dolaşan bir söylentiye göre; Abdürrezzak Rusya'da bulunduğu sırada Petersburg'a giderek bizzat imparatorla görüştüğü ve isyan çıkarmak konusunda Rusya'ya söz

verdiği vesikalarda zikredilmektedir. Bu işbirliğine göre; Abdürrezzak Doğu Anadolu'da silahlı çatışmayı başlatacak, Rusların müdahalesi, yardım ve himayesi altında kurulacak sözde Kürdistan devletinin başına getirilecekti. Rus silah fabrikaları, üç sene zarfında ödenmek şartıyla 50 bin tüfek ve 50 adet top verecekti. Abdürrezzak bu maksatla aşiretler arasında mutabakatı sağladıktan sonra silahların gönderilmeye başlanacağı belirtiliyordu. Silahların aşiretlere dağıtım sırasında kendilerinden cüzi miktarda para alınacaktı. Ruslar tarafından tertiplenen bu plan çerçevesinde Makû yönetiminden, Mahmudi ağalarından ve yine Kotur hakimi Simko'dan Abdürrezzak'a destek vereceklerine dair teminat alınmıştı⁴⁶. Abdürrezzak mahalli Osmanlı yetkililerinin tahminlerini boşa çıkararak Van yöresinde görevini tamamladıktan sonra Cizre'ye uğramadan gizli bir şekilde Osmanlı sınırını geçerek İran topraklarına, Urmiye'ye geçmiştir. Artık geç te olsa hükümet onun seyahat serbestisini kaldırmış ve hakkında kanuni takibat yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu sebeple Urmiye'den Osmanlı sınırlarına girdiği anda tutuklanması ilgili vilayetlere yazılmıştır⁴⁷.

Osmanlı hükümetinin Abdürrezzak'ı tevkif etme kararından sonra bir süre kendisinden haber alınmamış ise de, aşiretler arasındaki huzursuzlukların artması, Osmanlı devleti üzerinde ezeli emelleri olan Rusya'nın elinde tehlikeli bir silah haline gelmesi, bölgede her an bir isyan çıkarması tehlikesi karşısında bir çare olarak Abdürrezzak'ın affedilmesi yoluyla bütün bunların önüne geçilmesi düşünülmeye başlanmıştır⁴⁸. Ancak bu sırada Abdürrezzak'ın Tiflis'te Osmanlı vatandaşlığından çıktığı haber alınmıştır. Bundan sonra çalışmaları daha da hızlandıran Abdürrezzak Urmiye Rus konsolosu Sergey Golobinov'la birlikte, Osmanlı devletine karşı ittifaklarını sağlamak amacıyla İran topraklarındaki aşiret reislerine mektup yazmışlardır. Bu mektuplarda Abdürrezzak şöyle diyor: "Bilmiş olunuz ki hareketi zalimanesi müşahede edilen bir Devlet-i İslamiyenin (Osmanlı Devleti F.Ü.) terkiyle, İslam olmasa bile diğer bir devletin (Rusya F.Ü.) penahına iltica caiz ve şeran vaciptir". Bu ifadelerle Rusya'ya iltica ettiğini itiraf ediyor ve aşiretlere yönelik mesajlarında onların dini hassasiyetlerini dikkate alarak bu hareketinin İslam'a aykırı bir davranış olmadığını vurguluyordu. Bölgedeki aşiretlerin dini duyguları kuvvetli ve bir çoğu hilafete son derece bağlı idi. Bunlardan bir kısmı meşrutiyetten sonra iktidara gelmiş olan ittihatçılara yönelik gerek iç gerekse dış mihraklı olumsuz propagandaların tesiriyle hükümete karşı cephe almış bulunuyorlardı. Abdürrezzak bu mektuplarında Osmanlı devletini idare edenleri farmasonluk ve kafirlikle itham etmekteydi. Bu sebeple aşiret reislerini ve ağaları, sözde kafir ve İslam'a ihanet etmiş saydıkları Osmanlı idarecilerine karşı mal ve

canlarıyla savaşmaya çağırıyordu⁴⁹.

Abdürrezzak'a Rusya himayesinde bir Kürdistan Emirliği kurma fikrine yönelten, onu cüretlendiren Ruslar bölgede kendilerine yakın duran diğer mahalli Kürt liderlerini de onun liderliği altında toplamaya çalışmaktaydı. Bunlardan biri Kotur bölgesi Şikak aşiretlerinin reisi Simko, diğeri ise Hakkari ve Şemdinli yöresinde etkili olan Şeyh Ubeydullah evlatlarından Seyyit Taha idi.

3-) Seyit Taha'nın Ruslarla İlişkileri

Seyit Taha Şeyh Ubeydullah Efendi'nin torunlarından biri idi. Şeyh Ubeydullah Efendi Hakkari civarında olduğu gibi İran hudutları dahilindeki Kürt aşiretleri arasında da büyük bir nüfuza sahipti. Hakimiyeti altındaki Kürt aşiretlerinin vergilerinin bir kısmını alarak mali yönden oldukça güçlü hale gelmişti. Bu servetin paylaşımı, çocukları ve torunları arasında uzun süre çatışmalara sebep olmuştur. Ağustos 1911'de bu çatışmalar şiddetlenerek Urmiye civarını da içine almıştır⁵⁰. Hükümet bu aile kavgasını yatıştırmak için harekete geçmiş ve ailenin ileri gelenlerini tutuklayarak yargılanmak üzere İstanbul'a sevk etmiştir. Bunlar arasında Seyit Taha da bulunuyordu. Bir süre sonra İstanbul'dan firar eden Seyit Taha tekrar bölgeye gelmiş ve hadiseler yeniden alevlenmişti⁵¹. Bu hadiselere müdahale eden askeri müfrezeye yönelik saldırıların olması üzerine meselenin üzerine ciddiyetle giden hükümet bölgede asayiş sağlamaya çalışmış ve Cabir paşa komutasında askeri bir hareket başlatmıştır. Cabir Paşa Seyit Taha'nın yanı sıra bir süredir Ruslarla işbirliği halinde Doğu Anadolu'da isyan planları yapan Abdürrezzak'ı da ele geçirmiştir. Ancak Van'a götürmek üzere yola çıkarıldıktan sonra Osmanlı-Iran hududu üzerinde bulunan Kotur yöresinin hakimi ve Rus işbirlikçisi Simko'nun baskınına uğramışlardır. Askeri müfrezeyi esir alan Simko, silahlarına el koyduktan sonra askerleri serbest bırakmış, Seyit Taha ve Abdürrezzak'ı yanına alarak Kotur'a geçmiştir⁵². Bu kurtarma operasyonunun yapıldığı dönem bölgenin geleceği için önemli siyasi gelişmelerin yaşandığı bir zamandı. Ruslar bir müddettir üstlendiği Urmiye ve havalisini Rusya'dan sevk edilen askeri kuvvetler tarafından işgal etmeye başlamıştı. Bu işgali Osmanlı hudutları aleyhine genişletmeye başlayacaklardı ki, bu noktada kendilerine destek olabilecek mahalli önderlere her zamankinden daha fazla ihtiyaçları vardı.

Bu kaçırılma olayından sonra Abdürrezzak'ın yanı sıra Ruslar için kullanılabilecek ikinci bir kişi daha bulunmuş oluyordu. Bütün bunların tertipleycisi, bölgedeki Rus yetkilileri idi. Rus konsolosunun bu kaçırılma olayı esnasında burada bulunması da bunu gösteriyordu. Yine de hükümet Taha'yı Rusların eline alet olmaktan kurtarmak maksadıyla, bir yandan affını gündeme getirirken öte taraftan etkili olacağı düşünülerek annesi Meryem hanımla temasa geçilmesine çalışıyordu⁵³. Taha'nın affı konu-

sunda biraz ağır hareket edilmesi, bu affı bir süredir bekleyen Taha'nın ümitlerinin kaybolmasına yol açmıştır. Tam bu aşamada Simko tarafından kaçırılmasıyla Taha'nın kaderi de Ruslara terkedilmiş oluyordu.

Rusların yeni gözdesi olan Taha'nın bölgede çevrilen entrikaya dahil edilmesiyle ileride kurulması planlanan Kürt devleti başkanlığı için Abdürrezzak'la aralarında rekabet başlıyordu. Abdürrezzak Taha'nın şahsi maksatları için Kürt ağalarını yanına alarak İstanbul farmasonlarıyla işbirliği yaptığını ileri sürüyor, Urmiye taraflarına gelişinde İttihat ve Terakki hükümetinin parmağı olduğunu, bu sebeple kendisine itibar edilmemesini istiyordu⁵⁴. Abdürrezzak, Şikak aşiretlerine ve Simko'ya yazdığı mektuplarda aralarındaki ihtilafları ortadan kaldırarak yek vücut olmalarını, kendilerine verilecek emre itaat etmelerini istiyordu. Mektuplarında "emiriniz Abdürrezzak Bin Necip Bedirhani" imzasını kullanması da bu ihtirasını gösteriyordu⁵⁵. Oysa mahalli Rus yetkilileri bunların her biriyle ayrı ayrı ilişkiler kurmaya özen gösteriyordu. Statüleri ve etkili oldukları bölgeler farklıydı. Bu sayede aynı anda farklı bölgelerde isyanlar çıkarabilirdi.

Bir süre sonra zaten fırsat kollamakta olan Rusların Simko vasıtasıyla Taha üzerinde etkili oldukları ve Ruslarla işbirliği yapması konusunda kendisini ikna ettiklerini görüyoruz. Simko ile birlikte Kotur'dan ayrılarak Urmiye'ye geçen Taha, burada Rus konsolosluğunda bir müddet kaldıktan sonra kendine tahsis edilen konağa Rus bayrağını çekmiştir. Onun bu tavrından ziyadesiyle memnun olan Rus konsolosu, aşiret reislerine hitaben yaptığı konuşmasında "Rusya devletinin teveccühünü kazanmak isteyenler Taha ile uzlaşsın"⁵⁶ uyarısında bulunmuştur. Rus İmparatorunun, Başkale'den Musul'a kadar olan bölgenin idaresine Seyit Taha'yı tayin ettiği, bu bölge halkının ve aşiretlerinin Taha'yı otorite olarak tanımasını emrettiği bölge aşiretleri arasında dilden dile dolaşıyordu. Bölgeden gelen haberlere bakılırsa Ruslar Taha'ya 6000 maver sözünü vermişler ve bu maverlerin bir kısmı teslim edilmiş bulunuyordu⁵⁷. Böylece Seyit Taha da tam olarak Rusların himayesine girerek ilk olarak Osmanlı tarafından tahliye edilen Nevahi-Şarkiyeye Rusların yerleşmesi için çalışacak daha sonra da uzun süredir planlanan Doğu Anadolu isyanları için Ruslar tarafından kullanılacaktı. Bölgenin İran topraklarından sayılması dolayısıyla, Taha'nın teslim edilmesi hususunda Osmanlı hükümetinin İran makamları nezdinde yaptığı girişimler sonuçsuz kalıyordu.

26 Aralık 1912'de Seyit Taha ve Abdürrezzak'ın, şahsi davaları baki kalmak üzere ülkeye girişlerine izin verilmesine dair irade çıkmış⁵⁸, Dahiliye Nezareti kanalıyla Abdülkadir Efendi hükümet merkezine çağrılarak Taha ile aralarındaki meselenin halledilmesi için kendisine tavsiye ve uyarılarda bulunul-

muş, Taha üzerinde etkili olabilecek kişiler tespit edilerek devreye sokulmuş ise de artık geç kalınmıştı. Kısa sürede Rusların en gözde adamlarından biri haline gelen Seyit Taha Osmanlı hükümetinin kendisini affettiğine dair haberi işitince, yeşil ışık yakarak, bu arada çatışmalarda ele geçirilerek Van ve Hakkari hapishanelerine atılmış olan yakın adamlarının serbest bırakılmalarını ve kendisine katılmalarını sağlamıştır. Ermenilerle arazi davaları dolayısıyla hükümet tarafından takibata uğrayan bazı Kürt çetelerinin de kendisine sığınmasıyla güçlenen Taha, Osmanlılar tarafından tahliye edilen Nevahi-i Şarkiye aşiretlerini Rusya'ya tabi olmaya çağırmış ve yeri geldiği zaman silah zoruna başvurmaktan geri durmamıştır⁵⁹. Rusya'ya tabi olmamak için direnen bazı aşiretler üzerine bölgedeki Rus birliklerini sevk eden Taha, bir çok köyün Rus askerleri tarafından yakılıp yıkılmasına, ahalinin mal ve mülkünün yağmalanmasına yine bir çok kişinin öldürülmesine yada sakat bırakılmasına sebep olmuştur. Bu baskılar sonucu Osmanlı sınırlarına doğru göç dalgası başlamıştır⁶⁰. Otoritesini tanımayan aşiretlere yönelik baskılarını artıran Taha, Osmanlı hududu yakınındaki Merkuvar nahiyesi ve ona bağlı köylerin ahalsine yaptığı açıklamalarda Rusların yakında geleceğini, kendisine tabi olmadıkları takdirde köyleri boşaltmalarını emrediyordu⁶¹. 17 Kasım 1913'te İstanbul'da, İngiltere, Rusya, İran ve Osmanlı devleti arasında hudut düzeltmesi protokolü imzalanmıştır. Bu çerçevede bir komisyon kurularak ihtilafli bölgelerin sınırlarını tespit etmek üzere bölgeye gönderilmiştir. Bu komisyona Osmanlı memurlarından hiç kimsenin dahil edilmemesi çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Zira bu komisyon Osmanlı topraklarının bir kısmını da İran arazisinden göstermiştir⁶².

Bu şekilde sorun çözülememiş, bunu baskı ve sindirme yada ahaliyi göçe zorlayarak halletmeye çalışmışlardır. Seyit Taha 1914 yılı baharında faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmış, bu arada Ruslardan aldığı 500 adet tüfeği adamlarına dağıtmaya başlamıştı. Simko ile münasebetleri de sıklaşmış bulunuyordu. Osmanlı yetkilileri artık her an isyanların çıkabileceğini düşünüyorlardı. Ancak isyanın nereden başlatılacağı belirsizliğini korumakla birlikte Van ve çevresi olma ihtimalleri üzerinde durulmaktaydı. Bu yüzden vali Tahsin bey bölgede jandarmanın güçlendirilmesi, İstanbul ve Trabzon harbiye mekteplerinden 300, Aydın'dan 300 olmak üzere toplam 600 kişilik bir kuvvetin 15 Mart'a kadar Van'da hazır olmalarını, Rumeli'den takip tecrübesi olan 5-10 jandarma bölük ve takım kumandanının bir an önce Van'a yetiştirilmesini talep ediyordu. Yine Hakkari mutasarrıfı Cevdet beyin Mart ayı başlarında görevi başında bulunmasını istiyordu. Kendisi de eşkiya takibinde istihdam edilmek üzere "Atlı Jandarma Bölüğü" teşkil etmiş, Osmanlı-İran hududu üzerindeki aşiretlerden askere yar-

dım edeceklerine dair söz almıştı⁶³.

4- Bitlis İsyanı (Şeyh Selim-1914) ve Ruslar

1914 yılının ilk aylarında gerek Doğu Anadolu'da gerekse İran hududu üzerinde tansiyon giderek artmaktaydı. Sıcak gelişmelerin artık an meselesi olduğunu sezen mahalli Osmanlı yetkilileri tedbir almaya başlamıştı ki, Bitlis'te isyanın başladığı haberleri geldi. İsyanın ele başları Şeyh Selim, Seyit Ali ve Şeyh Şehabettin adındaki din adamları idi. İsyanın ortaya çıkmasında, Meşrutiyet sonrasında Osmanlı hükümetinin bölgede uyguladığı politikaların Kürt-Ermeni dengelerini Ermeniler lehine değiştirmesi ve buna karşı başlarında din adamları bulunan Kürt unsurların rahatsızlığı ve bu rahatsızlığın bölgedeki Rus ajanları ve konsoloslukları tarafından istismar edilmesidir. İttihat ve Terakki yönetiminin din düşmanlarından, masonlardan oluştuğu yolunda bir süredir bölgede yürütülen propagandalar ise özellikle dini çevreleri harekete geçirmeye yetmişti⁶⁴.

Trablusgarp ve Balkan harplerinde Osmanlının zaafını gören Ermeni örgütleri iyice şımarmaya ve Rusya'nın bölgeye müdahalesini ve ardından işgalini sağlamak amacıyla Rus ajanlarıyla birlikte Doğu anadoludaki Kürt ahali üzerinde çeşitli entrik oyunlar sergilemekteydi. Bu arada "Ermeni İslahatı" meselesi yeniden gündeme taşınmış ve bu işahatlar çerçevesinde Doğu Anadolu'ya İsveç'li ve Hollanda'lı genel müfettişler tayin edilmişti. Kürt-Ermeni çatışmalarını başlatmak üzere fırsat kollayan Rus konsolosluğu "Ermeni İslahatı" konusuyla Osmanlı hükümetinin Ermenilere taviz verdiği, Müslümanları ihmal ettiği şeklinde Kürtlere telkinlerde bulunarak onları isyana teşvik ediyordu⁶⁵. Bu gelişmeler karşısında İslam vatanının bir parçasında "Bağımsız Ermenistan" devleti kurulması için temellerin atıldığını düşünen Müslüman unsurlar arasında İttihat ve Terakki hükümetine karşı kin ve nefret doruk noktasına ulaşmıştı.

İsyanın önderi Şeyh Selim yöredeki aşiret reisleri, ağalar ve dini nüfuza sahip kişilerle temas kurmuş, yine 1913'te İstanbul'a giderek hükümetin Doğu Anadolu'ya yönelik politikalarını yakından görme imkanına sahip olmuştu. İstanbul'da bulunduğu sırada, hükümetin doğu politikalarında zaman zaman fikrine başvurduğu, ancak son zamanlarda İttihat ve Terakki muhalifi olarak tanınan Şeyh Abdülkadir Efendi'ye misafir olmuş, onunla çeşitli istişarelerde bulunduktan sonra Bitlis'e dönmüştür⁶⁶. Yine bu sıralarda Ermeni örgütleriyle de görüştüğü bilinmektedir⁶⁷.

Şeyh Selim'in isyan hazırlıklarından haberdar olan hükümet, Rumeli işleriyle uğraştığı bu sıralarda Doğu Anadolu'da muhtemel bir Kürt isyanını düşünmek dahi istemiyordu. Bu sebeple ulemadan ve eşraftan oluşan 8 kişilik bir heyet şeyhin nezidine gönderilerek kendisine nasihatlerde bulunulmuştur. Ayrıca Kürtler arasında nüfuzunu artırmak

için kendisine paye verilmek suretiyle isyanın önüne geçmeye çalışmıştır⁶⁸.

1914 yılı Mart ayı ortalarında "Şeriat-ı Muhammediyi talep ederiz" sloganlarıyla isyanı başlatan Şeyh Selim ve yandaşları Bitlis vilayetinin bir kısmını işgal etmeyi başarmıştır. Bitlis'teki askeri kuvvetlerin bu isyanı bastırmada yetersiz kalacağı düşünülerek Van ve Muş'tan bölgeye askeri birlikler sevk edilmiştir. Askeri kuvvetlerin şehre girmesiyle isyancılar kısa sürede dağılmışlardır. Şehrin dışına doğru gruplar halinde kaçan asiler askeri birlikler tarafından takibe alınmıştır. Bu arada isyanın ele başlarından Seyit Ali ve Şeyh Şehabettin ele geçirilmiş ve idam edilmiştir. Din adamlarından olması itibarıyla yörede sevilen ve sayılan Seyit Ali'nin idamı halk arasında infial uyandırmış, günlerce matem tutulmuştur⁶⁹. İsyanın bastırılmasının akabinde Bitlis'te "Divan-ı Harp" teşkil edilerek suçları tespit edilenlerin bir kısmı idam edildiği gibi, bir kısmı da Medine'ye sürgün edilmiştir. İsyanın bastırılmasına verdiği destekten dolayı Bitlis eşrafı taltif edilmiş, çeşitli hediyeler ve paralarla devlete bağlılıkları için ödüllendirilmişlerdir. Yine görevini kötüye kullanan bazı memurlar görevden alınmışlardır⁷⁰.

Bu arada Şeyh Selim amacına ulaşamayarak Rus konsolosluğuna sığınmıştır. İsyanın kısa sürede bastırılması şaşkınlığını yaşayan Bitlis Rus konsolosu bu defa diplomatik атаğa geçerek, Ermenilerin yanı sıra Kürtlerin de hamiliğine soyunmuştur. Konsolos "tarafeyn ateş kes şartıyla telif-i beyr" için hükümete arabuluculuk teklifinde bulunmuş ise de bu teklif hükümet tarafından kabul edilmemiştir⁷¹. Rus konsolosluğuna sığınan Şeyh Selim'i alabilmek için hükümet hukuki bir çözüm aramış, bu cümleden olarak Ermeni vukuatına iştirak edip etmediği veya hut adam öldürmek, gasp gibi suçlardan dolayı ceza alıp almadığını tetkik için adli makamları harekete geçirmiştir⁷². Ancak bütün çabalara rağmen Şeyh Selim Rus konsolosluğundan alınamamıştır. Bir süre sonra Şeyhin Rus konsolosluğundan firar ettiği haberi duyulmuştur⁷³. I. Dünya savaşı başladığı sıralarda Şeyh Selim ele geçirilerek idam edilmiştir.

Ruslar Doğu Anadolu'yu işgal bahanelerinden biri olarak bölgede büyük bir isyan çıkarmayı uzun bir süredir planlamaktaydı. Dünya kamuoyunun Ermeni meselesinde hassas olduğu bu sıralarda bölgede önce huzursuzluklar çıkarıp, ardından müdahale ederek Ermeni meselesinde tek yetkili merci olmaya çalışıyordu. Ermeni meselesini gündemin ön sıralarına çıkarmak için Kürtleri isyana teşvik ve tahrik ederek alet etmek istemiş bunda da muvaffak olmuştu. İsyanın başlamasından hemen sonra Van valisi "Rusya, bu husustaki programını Bitlis'te pek güzel tatbika muvaffak oldu"⁷⁴ diyordu. Bu isyanın kısa sürede bastırılması üzerine bölgenin değişik noktalarında daha fazla karışıklıklar çıkarmaya çalışan Ruslardan Hoy Rus konsolosu Çerkov irti-

batta olduğu Kürtlere verdiği talimatlarda "Osmanlı toprağında Ermeni, Müslüman, Nasturi, memur, zabıt kim olursa olsun öldürünüz, yakınız, yıkınız. Ancak o zaman bir Kürdistan teşekkül edebilir..... Ağustos nihayetinde mutlaka Van'a, Bayazıt'a, Makû'ye Rus askeri girecektir. Fakat siz verdiğim programı takip ediniz"⁷⁵ diyordu.

Birinci dünya savaşının başlamasıyla Bitlis isyanına katılan asilerden firari olanlar bir bir ele geçirilerek cepheye gönderilirken, Medine, Sivas, Ankara, Bitlis ve diğer yerlerde mahkum ve sürgün olanlar, İslam camiası üzerinde iyi bir tesir yapacağı düşüncesiyle affedilmişlerdir⁷⁶. Yine Ruslar adına daha çok Osmanlı-Iran hududu üzerinde faaliyet gösteren Abdürrezzak ve Taha bu af kapsamına alınmış iseler de gelip teslim olmamışlardır.

Savaşın başladığı sıralarda Ruslar Taha ve Abdürrezzak'tan azami derecede istifade etmeyi düşünüyordu. Abdürrezzak'ın Makû'de bulunduğu bu sıralarda Rus konsolosu bölgedeki bütün aşiretlerin kendi emrine verildiğini ve buna dair yemin ettirdikleri hususunda kendisine teminat verilmişti⁷⁷. Neticede Abdürrezzak Birinci dünya savaşında Rusların Doğu Anadolu'yu işgallerinde Ruslar adına büyük gayret sarf etmiştir. Doğu Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasından sonra hükümet peşini bırakmayarak Musul valisi Haydar beye gönderdiği şifrede Abdürrezzak'ın affedildiğini ve kendisine bu hususta tebliğat yapılarak Musul'a getirilmesi, daha sonra da güvenli bir şekilde İstanbul'a sevk edilmesini istemekteydi⁷⁸. Abdürrezzak'ın 1918'de Musul'da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından idam edildiği ileri sürülmektedir⁷⁹. Taha'ya gelince; savaş yıllarında Tebriz ve civarında bir müddet faaliyet gösterdikten sonra Musul'a gelerek Osmanlı makamlarına sığınmıştır⁸⁰. Ancak bu defa Musul'da İngilizlerin tuzağına düşen Taha, Musul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra İngilizler adına çalışmaya başlamış ve bir süre sonra İran'da öldürülmüştür.

Netice

Ruslar 19. asır boyunca Osmanlı-Rus harplerinde bir takım maddi menfaatler teklif ederek hudut üzerinde bulunan Kürt aşiretlerini Osmanlı devletine karşı kullanmak istemişlerdir. Bu arzularında kısmen başarılı olmuşlarsa da aşiretlerin çoğu bu harplerde Osmanlı devletinin yanında yer almıştır. Küçük bir kısmı Ruslara yardımcı olmuş veya Osmanlı topraklarının işgaline tepki göstermemiştir. XX. Yüzyılın başına geldiğimizde Ruslar Kürt aşiretlerini sadece muharebelerde yardımcı kuvvet olarak değil tıpkı Ermeni meselesinde olduğu gibi bunlara da bir takım siyasi vaatlerde bulunmaya başlamıştır. Bilindiği gibi Rusya'nın maksadı öteden beri sıcak denizlere ulaşabilmek idi. Bu da ancak Osmanlı devleti toprakları üzerinde mevcut emellerinin gerçekleşmesine bağlıydı. Bunlardan biri ve en önemlisi Boğazlara yerleşebilmek diğeri de Do-

ğudan Iskenderun körfezine ulaşabilmekle mümkündü. Balkan savaşları sırasında Osmanlı devletinin tüm dikkatlerinin bu alana yoğunlaştığı sırada Rusya boğazlara yerleşme meselesini yeniden düşünmeye başladı. Ancak boğazlar vasıtasıyla Akdeniz'e çıkmakta bir takım engellerle karşılaşan Rusya bu defa Ermenileri himaye politikasına ağırlık vererek uluslararası platformlarda Ermeni ıslahatı konusunda ön plana çıkmaya çalıştı. Bu sayede Ermenilerin desteğini alarak Rusya himayesinde kurulacak bir Ermenistan üzerinden Akdeniz'e ulaşabilecekti. Aslında Rusların kaygısı Ermenilerin yaşadığı sahalarda ıslahat yapılması değildi. Aksine Osmanlı devletine müdahale edebilmek için bölgenin her zamankinden daha istikrarsız olması gerekiyordu. İşte bu noktada Ruslar ister Ermeniler isterse Kürtler tarafından çıkarılsın her isyan ve olayı bu maksatları için değerlendireceklerdi. Bu yüzden bölgede ıslahatın yapılmasını engellemeye çalışmışlardır. Ermeni ve Kürt unsurları devlete karşı ayaklandırdıkları gibi, Ermenileri Kürtler, Kürtleri de Ermeniler aleyhine kışkırtmışlar, neticede Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu illerinde istikrarsızlığı hat safhaya taşıyarak işgale hazır hale getirmişlerdir.⁸¹ ■

* **Yrd. Doç. Dr.** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.50-51.

² P. Avriyanov, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri*, (Terc. Adil Efendi-Mustafa Efendi), Ankara 1926, s.172, Vesika No 1. (Prens Silsiyatov tarafından Erivan Kürtleri reisi Hüseyin Ağa'ya Yazılan 24 Temmuz 1804 tarihli mektup)

³ Ali Arslan, "Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmişinin Katogogosluğu'nun Rolü", *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul 1996.

⁴ Avriyanov, a.g.e., s.173-175. Vesika No 3. (Graf Paskeviç tarafından Rus imparatoruna gönderilen 11 Ocak 1829 tarihli rapor)

⁵ Avriyanov, a.g.e., s.176. Vesika No 4. (General Çerişev tarafından Graf Paskeviç'e yazılan mektup)

⁶ Avriyanov, a.g.e., s.172-173. Vesika No 2. (Graf Paskeviç'ten Türkiye Vilayetleri Ahalisine Beyanname)

⁷ Avriyanov, a.g.e., s.176-177. Vesika No 5. (Yezidi Kürtleri Elçisi Petros Hazarov tarafından Graf Paskeviç'e verilen 17 Aralık 1830 tarihli istida)

⁸ Kurat, a.g.e., s.56-57.

⁹ Avriyanov, a.g.e., s.179-183. Vesika No 7. (Miralay Boris Melikof tarafından Kafkas Türk hududundaki hareket kolordusu kumandanı prens Beyutuk'a verilen 9 Kasım 1854 tarihli rapor)

¹⁰ Avriyanov, gös.yer.

¹¹ Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992, s.57.

¹² Avriyanov, a.g.e.,

¹³ Avriyanov, a.g.e., s.183, Vesika No 8. (Erivan müfrezesi kumandanlığından Yezdan Şir'e yazılan 20 Ağustos 1854 tarihli mektup)

¹⁴ Vedat Şadillili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları I*, Ankara 1980, s.30.

¹⁵ Avriyanov, a.g.e., s.189-204, Vesika No 19. (General Muraviyev tarafından Erivan müfrezesi kumandanı general Suslov'a gönderilen 19 Ağustos 1855 tarihli mektup)

¹⁶ Avriyanov, a.g.e., s.192-194, Vesika No 19. (Miralay Bartolomi'den General Muraviyev'e yazılan 6 Eylül 1855 tarihli mektup)

¹⁷ Halfin, a.g.e., s.56.

¹⁸ Avriyanov, a.g.e., s.200-202, Vesika No 19. (General Suslov tarafından Miralay Von Kaufman'a gönderilen 12 Ekim 1855 tarihli mektup)

¹⁹ Avriyanov, a.g.e., s.202-203, Vesika No 19. (Miralay Bartolomi tarafından General Muraviyev'e yazılan 14 Ekim 1855 tarihli mektup)

²⁰ Nizamnamenin tam metni için bkz, Avriyanov, a.g.e., s.205-208.

²¹ Halfin, a.g.e., s.61-62.

²² Avriyanov, a.g.e., s.221. (Müşir İgnatıyev tarafından 23 Kasım 1876 tarihli şifre)

²³ Avriyanov, a.g.e., s.222-224, Vesika No 26. (General Boris Melikov tarafından General Pavlov'a gönderilen 2 Aralık 1876 tarihli mektup)

²⁴ Avriyanov, a.g.e., s.229, Vesika No 31. (1877-78 Osmanlı-Rus muharebesi sırasında ahali arasında dağıtılan bildiri)

²⁵ Halfin, a.g.e., s.91.

²⁶ Şadillili, a.g.e., s.30-32.

²⁷ Hüseyin Baykara, *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*, İstanbul 1978, s.74-81.

²⁸ III. Ordu Müfettişliği'nden Umumî Erkan-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Siyasi (DH. SYS.), 7/2-1, Lef 64.

²⁹ Nevahi-i Şarkıye Meselesi Hakkında Siyasi, Askeri, İktisadi Durum Raporu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 303057.

³⁰ Nevahi-i Şarkıye Raporu, BOA. BEO., 303057.

³¹ Hoy ve Salmas Şehbenderi Hasan Tahsin Bey'in 25 Aralık 1913 Tarihli Raporu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 2/1-36, Lef 10/1-2.

³² Osmanlıya bağlı Kürt aşiretlerini Rusya'ya celbetmek için Osmanlıca'ya vakıf biri tarafından yazılmış olan bu mektup parçası van'ın Ercik nahiyesinde bulunmuş ve vali Hakkı Bey tarafından 8 Nisan 1912'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 74.

³³ Nevahi-i Şarkıye Raporu, BOA. BEO., 303057.

³⁴ Dahiliye Nezareti'nden Sadarete 19 Kasım 1912. BOA. BEO., 308975.

³⁵ Karakilise Kaymakamlığı'nın 10 Ocak 1912 Tarihli ve 29 No'lu Tahrirati Sureti. BOA.DH.SYS., 90/1-6, Lef 11.

³⁶ Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 25 Aralık 1910 Tarihli Tahrirat. BOA.DH.SYS., 24/2-1, Lef 2. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne 28 Aralık 1910. Aynı vesika, Lef 1/1-1/2.

³⁷ Dahiliye Nezareti'nden Ayan Meclisi Üyesi Abdülkadir Efendi'ye 18 Aralık 1911. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 15/1. Seyit Abdülkadir Efendi, 2 Ekim 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı idi.

³⁸ Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 12 Ocak 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 4.

39 Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayeti'ne Gönderilen 14 Ocak 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 3/1. Aynı mealde Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerine de tebliğ yapılmıştı. Aynı Vesika, Lef 6/1.

40 Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 27 Şubat 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 8. Bedirhanlı ailesinin Meşrutiyet kuşağı sürgünde doğmuş, memleketlerine dönmelerine müsaade edilmemişti. Bu sebeple Abdürrezzak bölgede sima olarak tanınmıyordu. Bundan dolayı fotoğrafı isteniyordu.

41 Tiflis Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen 1 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 5.

42 Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 21 mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 35.

43 BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 33, 45, 47.

44 Van Vali Vekili Kazım Bey'den Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 12 Nisan 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 47.

45 Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 21 Nisan 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 55.

46 İran Hududu 1. Komiseri Kaymakam Behçet bey'den Dahiliye Nezaretine Gönderilen Gizli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 11.

47 Dahiliye Nezareti'nden Erzurum ve Van Vilayetlerine Gönderilen 31 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 17/1.

48 Karakilise Kaymakamlığı Tarafından Muş Mutasarrıflığı'na Gönderilen 18 Aralık 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 59.

49 Abdürrezzak Bin Necip Bedirhani Tarafından İsmail ve Timur Ağalara Yazılan Mektup. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 112-113. Aynı kişilere Rus konsolosu tarafından da mektuplar yazılmış, kendilerini bizzat gelerek ziyaret edeceği bildirilmiştir. bkz, aynı vesika, lef 106.

50 Hariciye Nezareti'nden Sadarete 17 Aralık 1911 Tarihiyle Gönderilen Tahrirat, Sadaret'ten Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine 18 Aralık 1911. BOA. BEO., 298311.

51 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 23 Eylül 1912 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 302848.

52 Van 11. Kolordu Kumandanı Cabir Paşa Tarafından Dahiliye Nezareti'ne Çekilen 18 Ekim 1912 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 302848.

53 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Çekilen 21 Ekim 1912 Tarihli Gizli Telgraf Sureti. BOA. BEO., 302848. Taha'nın affedilmesi için hükumete başvurular olmaktadır. Bunlardan, kendisini yakinen tanıyan Said Nursi Sadarete çektiği telgrafta, Taha'nın Doğu anadoluya birçok hizmetleri olduğunu, sui idare neticesi maddi olarak büyük kayıplara uğradığını belirtiyor, aksi takdirde Taha'nın Doğu anadoluda büyük bir meseleye sebep olabileceğini bildiriyordu. Saray'dan Sadarete Çekilen bu Telgraf için bkz. BOA. BEO., 302848.

54 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 22 Nisan 1912 Tarihli Arz. BOA. DH. SYS. 24/2-4, Lef 113.

55 Abdürrezzak Tarafından İsmail Ağa (Simko)'ya Yazılan 3 No'lu Mektup. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 108.

56 Tahran Sefiri Emin Bey'in 15 Aralık 1912 Tarihli Telgrafı. BOA. BEO. 309556.

57 Bezreza Aşireti Reisi İran Hududu I. Kısım Sabık Komiser Muavini Rıza Tarafından Dahiliye Nezareti'ne. BOA. BEO., 310096.

58 Sadaret'ten Adliye, Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine Gönderilen

26 Aralık 1912 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 309556.

59 Bezreza Aşireti Reisi İran Hududu I. Kısım Sabık Komiser Muavini Rıza Tarafından Dahiliye Nezareti'ne. BOA. BEO., 310096.

60 Beyzadegan Aşiretleri Reisi Ferdu ve Heriki Aşireti Reisi Birut imzalarıyla Şemdinli'den Çekilen Telgraf. BOA. BEO., 315226.

61 Urmiye Şehbenderi Ragıp Beyin Telgrafı Üzerine Hariciye Nezareti'ne Gelen 4 Ocak 1914 Tarihli Belge. BOA. BEO., 318351.

62 Bağdat Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 8 Haziran 1914 Tarihli Tahrirat Sureti. BOA. BEO., 322184.

63 Van Valisi Tahsin Bey Tarafından Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 2 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 9/26, Lef 8-9.

64 Halkın dini hislerinin istismar edilmesine yönelik çalışmalarla İttihat ve Terakki hükümetinin bundan sonra hutbelerde çehar-yarı Güzin yerine hürriyet kahramanı Enver ve Niyazi beylerin adlarının okutulacağı propagandalı yapıyordu. Bkz., Erciş 68. alay imamı Abdülaziz'den Şemsiki aşireti reisi Ali ağaya yazılan mektup. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 19 Mart 1911. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2.

65 *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.176.

66 Van Vilayeti'nden dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 18 Mart 1914 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. KMS., 16/30, Lef 3.

67 Bu görüşmelerde İttihat ve Terakki yönetimini devirmek hususunda Ermenilerle birlikte hareket edilmesini teklif ettiği, bu konuda Ermeni örgütleriyle anlaşmaya vardığı iddia edilmektedir. Bkz., Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler* (Terc. Mehmet Demir), Ankara 1992, s.201-204; Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri* (Terc. Bedros Zartaryan-Memo Yetkin), İstanbul 1992, s.35.

68 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 19 Mart 1914. BOA. DH. KMS., 16/30, Lef 4.

69 Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 5 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 42/194.

70 Van Vilayeti'nden dahiliye Nezareti'ne 1 Nisan 1914. BOA. DH. KMS., 19/27, Lef 2; BOA. DH. KMS., 21/55, Lef 3/1.

71 Halil Menteşe'nin Anıları, s.176.

72 Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 16 Nisan 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 40/18.

73 Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 23 Nisan 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 40/78.

74 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 18 Mart 1914. BOA. DH. KMS., 16/30, Lef 3.

75 Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 322594.

76 Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e 10 Kasım 1914. BOA. BEO., 324157; BOA. DH. ŞFR., 47/190.

77 Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Gönderilen 8 Ekim 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 45/215.

78 Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne Gönderilen 22 Mayıs 1917 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 76/70.

79 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara 1992, s.78-79. Ancak onun bu tarihte hayatta olduğunu 10 Mart 1919 tarihi itibarıyla Dahiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne gönderilen bir şifrede, Abdürrezzak'ın Musul'a gelip gelmediği ve kendisine arazi tahsis edilip edilmediğine dair bilgi istenmesinden anlamaktayız. Bkz, BOA. DH. ŞFR., 84/151.

80 Nazmi Sevgen, "Seyyid Taha", *Tarih Konuşuyor*, c.7, S 40, Mayıs 1967, s.3165-3167.